

Ir süýnen ýyldyz

Category: Edebi makalalar, Goşgular, Kitapcy, Sözler

написано kitapcy | 24 январа, 2025

Ir süýnen ýyldyz IR SÜÝNEN ÝYLDYZ

Ýadymda, Akmyradyň Watana dolanan günleri SSSR diýen imperiýa soňky günlerini başdan geçirýärdi. Türkmen kommunistleri bolsa, Moskwada bolup geýýän zatlara akyl ýetirip bilmän, Aşgabatda oturan ýerlerinden oda-köze düşýärdiler.

Türkmen intelligentsiýasy, ýazyjylar, hudožnikler akyl-huşuna gelip, ýuwaşjadan janlanyp başlapdy. Gazetdir žurnallarda syýasy äheňli, ýiti pikirleri öňe sürýän, halkyň öz ýoluny özüniň saýlap almalydygy baradaky makalalar, nähili ýol bilen nebit-gazyň hakyny almak, Watany çig mal çeşmesi ýagdaýyndan çykaryp, öňde baryjy döwletleriň hataryna goşmak barada meseleler gozgalyp edilýän çykyşlar peýda bolýardy.

Aşgabadyň “Azatlyk” prospektiniň ugrunda ýerleşýän “Köpetdag” restoranynda döredijilik adamlarynyň Azat türkmen jemgyýetini döretmek niýeti bilen guran ýygnaşygynda Akmyrat janygyp gürläpdi. Şonda biziň köpimiz Leningraddan gelen we şol ýerde SSSR Ýazyjylar guramasynyň agzalygyna kabul edilen, birnäçe rusça neşir edilen kitabyň awtory bolan ildeşimizi ilkinji gezek diňleýärdik.

Biz asla onuň “Toýun oglanjyk” kitabyndan başga zadyny okamandyk, ol barada hiç zat bilemzokdyk. Ýöne nurana, inçemik at ýüzi, boýdan-başa ak geýnişi, selçeňräk owadan sakgaly, parahat hem sadalyk bilen garaýan gözleri, meniň göwnüme bolmasa, onuň aýdýan sözleriniň ýürekden çykýandygyna goşmaça bir delil ýalydy.

Ol asla belent ses bilen gürlемеýärdi, dilewarlyk satjak bolmaýardy, köpbilmişsiremeýärdi. Onuň äheňinden, gepinden-sözünden kalbynyň düýp-teýkaryndan gaýdýan akyl ýetiriş ukyplylygy, edil günün nury ýaly, mese-mälim

duýlup durdy. Beýle intelligentlik biziň akyla we analize derek gykylyga we demagogiýa köp duşýan jemgyýetimize ýetmeýän zatdy. Biz derrew gaharlanýardyk, sesimizi gataldýardyk, ýa-da ýüzümüzizi kürşerdip, ähli sabysyzlygymyzy, dargursaklygymyzy daşymyza çykarýardyk. Dogry, o mahal biz birden diýen ýaly peýda bolan erkin şemala, başymyz aýlanan ýaly, göterilýärdik hem bu ajaýyp döwrüň uzak dowam etmejegini aňýan ýaly howlugýardyk. Emma bu ýerde howlугyp aljak galaň ýokdugyna welin ýeterlik düşünmeýärdik.

Akmyrat bolsa, öz rahat durmuşyndan, Newa derýasynyň ýakasyndaky ajaýyp şäherden hut şeýle howlukmaçlyk bilen gelenem bolsa, özi dymyp, bizi diňleýärdi, diňe şondan soň öz pikirlerini aýdýardy.

Şol “Köpetdag” ýygmanyşygyndan soň, aramja damjalaýan ýagşyň astynda Akmyrat bilen ýöräp gelşimize, men onuň halk üçin, onuň gelejegi üçin biziň hemmämizden kän alada edýändigine, alňasaýandygyna düşündim. Şondanam biziň kän bir bildirgisiz, ýöne gaty gysga bolan dostlugymyz başlandy.

Ol käte meniň iş ýerime gelip, öz ýüregini çişirýän zatlar, bile-göre ýalňys edilýän işler, ownuklyk, görüplik, gep-gybat barada ýanyp gürrüň ederdi. Ýöne ol hiç zeýrenmezdi, aýdýan zadyny gysga, ýöne ömür ýadyňda galar ýaly edip aýdardy. Bu bolsa asla zeýrenç bolmaýardy-da, ýüregiň sesi, paýhasyň duýduryşy ýaly bir zat bolup eşidilýärdi.

“Köpetdag” restoranyndaky ýygmanyşyga gatnaşanlaryň ýadyndadyr, şondan soň KGB erkin pikirliligiň garşysyna bir topar çäre görüpdü. Bu çäreler soňy bilen erkin pikirli ýaşlaryň, ýazyjylardyr hudojnikleriň kem-kemden gyra çekilmegine, yolbaşçy kürsülerde oturan adamlaryň bolsa, uçdantutma diýen ýaly ogurlyga ýatmagyna getirdi.

Akmyrat Şir türkmen jemgyýetçiliginiň arasynda birden peýda bolşy ýaly, birden hem gaýyp boldy. Ony öz dogduk obasyna, ata-babalarynyň ýatan Işanrabat gonamçylygyna alyp gitdiler. Biz bolsak, Akmyradyň

Aşgabat şäherindäki öý-ojak tutunan ýerinde, mikroraýon jaýynyň öňündäki meýdançajykda gözümüzizi ýaşlap galdyk . .
.

Men Akmyrat baradaky şu ýazgylary kän wagtlap ýazyp bilmän geldim, birden bir bijaý söz ýazyp, onuň ruhuny ynjydaýmaýyn diýip gorkdum. Asla onuň aramyzda ýokdugyny, onuň ýoklugynda ýatlama ýazmaly bolýandygymy boýun alasym gelmedi. Ýöne wagt bar zady boýnuňa goýýan eken. Akmyradyň oýulup galan ýeri, edebiýatda etmeli işleri bolsa, onuň ýokdugyny her gün, her sagat duýdurdy durdy. Biz, ýaş ýazyjylar Akmyratda öz edebi liderimiziň we egindeşimiziň keşbini görüpdik, emma bu liderligiň we egindeşligiň geljekde özümüz üçin şeýle zerur boljagy, emma onuň hiç tapylmajagy barada pikir etmändik.

Şahyr Gurbannazar Ezizow öz wagtynda edebi liderligi gaýtalap bolmaz derejede döredip gidipdi. Gurbannazardan soňky şahyrlar onuň mesaňa yzy bildirip duran edebi medeniýetine maýyllyk bilen ýaşaýardylar, ondan güýç-gurbat alýardylar. Ezizowyň döredijiligi türkmen edebiýatynda uly bir basgançagy, täze galkynyşy, derejäni, ösüşi alamatlandyrypdy. Ýöne Gurbannazaryň döwri başga döwürdi, onuň döredijiliginde Lenin temasy hem, Stalin bilen Hitleriň syýasy дәliliginiň we adamhorlugynyň netijesi bolan II Jahan Urşy hem esasy temalardy. Wagt bolsa, eýýäm leninçiligiň hem, sowet watançylygynyň hem näderejede galplyk bilen gurşalandygynyň üstüni açyp ýöpdi.

Ine, şu döwürde-de Akmyrat Şiriň kyssasy biziň nazarymyzy egläpdi, onuň özi peýda bolupdy. Indi edebiýat diňe bir edebiýat дәldi, eýsem, syýasatdy hem. Indi biz edebiýatda diňe bir döwlet ideologiýasynyň çäginde pikir ýöretmäge kaýyl дәldik, erkinligi, azatlygy, milli ideýalary, demokratiýany dabaralandyrmak meýlimiz bardy.

Akmyrat Şiriň döredijiliginde biziň erkinlik meýlimize gabat gelýän ruh bardy. Ol türkmen obalary, olardaky ýaşaýyş, ýaşlaryň arasyndaky gatnaşyk barada türkmen

ýazyjylaryna gaty bir mahsus bolmadyk täzeçillik, açyklyk bilen ýazýardy; gyz-oglanyň arasyndaky gatnaşyklary, maşgalada bolup geýän zatlary socialistik realizmiň ýa-da şol realizmi wagyz edýän edebi tankydyň nazarýetine beýle bir gabat gelmeýän hörpde beýan edýärdi.

Bu eýýäm edebiýatda dowam edýän ýasamalygyň, galplygyň, göwnüňdäkini, bar zady däl-de, talap edilýän zady ýazmagyň soňunyň gelýänligini aňladýan bir alamatdy. Akmyrat Şiriň döredijiligindäki täzelik ruhy rus hem ýewropa edebiýatyndaky öňdebaryjy äheňleriň, tendenciýalaryň milli formada şöhlelenmesi ýaly bir zatdy. Onuň terbiýesi, okuw biziňkä garanda has ýokarydy, edebi medeniýeti, tejribesi uludy.

Akmyrat Şir türkmen okyjysyna düýpden tanyş däldi diýsek ýalňyş bolar. Heniz Akmyrat Watana dolanmanka hem biz ol barada eşidýärdik, Moskwa, Leningrada gidip gelen ýazyjylar rus edebi jemgyýetçiliginde Akmyrat Şirowyň adynyň uly hormat bilen tutulýandygyny, onuň gelejegine uly umyt bildirilýändigini buýsanç bilen gürrüň berýärdiler.

Soň biz, başda hem aýdysym ýaly, Akmyradyň özi bilen ýakyndan tanyş bolduk, onuň eserlerini ilki rus dilinde, soň bolsa türkmen dilinde hem okap başladyk. Sebäbi şol döwürde “Ýaşlyk” jurnaly Akmyradyň eserleriniň terjimesini çap edip başlapdy. Ol bir gezek maňa türkmençe ýazasynyň gelýändigini, öz zatlaryny özüniň terjime edesiniň gelýändigini, emma indi maňa wagtynyň azdygyny aýdypdy; ýazasy gelýän zatlaryna şeýle-de ýetişip bilmeýändigini, rusçadan türkmençä geçmegiň bolsa, ilki bilen-ä kyn boljagyny, soňam esli wagt aljagyny boýun alypdy.

“Türkmenistan” neşirýaty Akmyradyň eserlerini rus dilinde çapdan çykaranda, dogrusy, biziň begenjimiziň çägi bolmandy. Biz türkmen kyssasynyň täze hem gujurly, rus dilinde ruslaryň özünden asla kem ýazmaýan wekiliniň peýda bolanyňa buýsanýardyk.

Akmyradyň gahrymanlaryny, türkmen obalaryndaky päkligi, Baky we Merýem obrazyny bolsa, türkmen kyssaçylygyndaky täze bir dereje hökmünde, türkmeni nädip açmalydygynyň mysaly hökmünde ýüregimizde göterýärdik.

Soň, 1992-nji ýylda täze dörän “Ruh” neşirýaty Akmyrat Şiriň “Älem ruhy” powestini türkmen dilinde neşir etdi. Bu eserde gürrüň rus durmuşy, rus adamlary barada gidýärdi. Powestiň baş gahrymany Tanýa atly rus gyzydy. Wakalar bolsa, türkmene o diýen tanyş bolmadyk ylmy institutyň içinde we daşynda, sowet ýyllarynda üstüne kän gum sürlen jadygöýlük ylmynyň töwereginde bolup geçýärdi. Akmyradyň bu eseri rus okyjylarynyň, edebi tankytçylarynyň arasynda-da uly jedel döredipdi, powest gysga wagtyň içinde iki gezek neşir edilipdi.

“Älem ruhy” powesti birbada çuňňur ylmy powest ýaly bolup görünýän-de bolsa, onuň gahrymanlarynyň biri Spartak Mahmudow iç Ipatow okyja o diýen düşnükli bolmadyk zatlar hakynda gürrüň edýän-de bolsa, ahyrynda eser çylşyrymlylykdan ýönekeýlige gelýär we pikiri, ideýany şeýle bir sadalyk bilen açýar welin, esli wagtlaý bu eseriň täsirinden çykyp bilmän gezyärsiň. Ilki bilen aýtmaly zat, ýazyjynyň juda çynlakaý hem çuň pikir edýänligidir. Bu powest Akmyrat neressäniň özüne, öz ruhy dünýäsine şeýle ýakyn eser, birbada çylşyrymly, çuň, ýöne şonuň bilen birlikde örän sada hem ýönekeý.

Powestiň baş gahrymany Tanýa praktikant gyz, ol ýaňy durmuşyň çetinden girýär. Onuň arassalygy, sadalygy, asla durmuşa taýyn däldigi başky hereketlerinden hem görnüp dur. Ýazyjy şu sadalygyň hem arassalygyň garşysyna eýýäm uly durmuş tejribelerini toplan hem şeýtana sapak beren diýen derejä ýeten Ipatowy, ylmy-barlag institutynyň orta ýaşan işgärini goýýar.

Ipatowyň edýän gürrüňleri, geçirýän tejribeleri Tanýa hem onuň jorasy Maşa juda gyzykly bolup görünýär. Ýöne Ipatowyň ahlak hakyndaky ilki biraz üsti örtülen, soň bolsa has açyk hem bihaýalyk bilen beýan edilýän

pikirleri dura-bara Tatýananyň gözünü açýar. Tanýa özüniň aldananyny bilýär. Emma Ipatow şeýle aldawdan hem aldan her bir adamyň geçmelidigini, bu durmuşda arassa ýaşamagyň mümkin däldigini, arassa ýaşamagyň kyndygyny ynandyryjak bolmasyny dowam edýär. Ine, biziň pikirimizçe, ýazyjynyň ruhy, ýagny ähli pikir-ündewi, kalp maýasy hem şu ýerde!

Gep ol ýa-da beýleki milletde, milli çygyrlarda, häsiýetde ýa ganda hem däl, gep бүтін adamzat ýaşaýşynyň özenlerini kesgitlemekde. Bu özende adam, göräýmäge, bir kemsiz ýaşap gelýär, ýöne ony her döwür bir hili ýagdaýa salýar. Adam özüne, öz kalbynyň çuňundan gaýdýan arassalyga, päklige ynanmalymy ýa-da töwereginde bolup geçýän hapaçylyklara uýgunlaşmaly? Ýazyjy şeýle soragy keserdip goýýar.

Akmyradyň durmuşdaky hapaçylyklara öwrenişmeli, adamyň her bir edýän hereketi, eger ol şoňa mejbur bolýan bolsa ahlaklylykdyr diýýän gahrymany Ipatow öz gürrüňdeşlerinden: “Sen düýşüňde uçýaňmy?” diýip soraýar. Eýsem bolsa, bu mesele ylmyň öňräkden öwrenýän obýekti bolup durýar. Ýöne şeýle ylmy derňewlerden daş adam bu soraga birbada tisginýär. Sebäbi diýseň, her bir adam ýaşlykda, esasan hem çagalyk ýyllarynda düýşde asmana göterilmek, uçmak diýen zady kän gezekler başdan geçirýär.

Islendik adam eneden ap-akja bolup dogýar, ýüregi ýarylan ýaly aglap gelýär. Sebäbi gelinýän ýer oňa nätanyş, gorkuly. Ol ozal ene garnynda, bu ýagty dünýeden üzňe bir ýerde daşy gabalgy ýatyr. Ýöne ol özüniň ýaşaýyşa gelýändigine, gelmelidigine, düşünmeýär. Bir günem şol düşünmeýän dünýäsine gaýyp düşýär. Şondan soň çaganyň, ynsanyň kalbynda kän-kän özgerişler bolup geçýär. Ol öz çaga päkligi bilen asmana – asmana göterilip gidýär.

Soň durmuş ýowuzluklary ony ýowuzlyga itekleýär. Adamyň çaga ýüregi gataýar, rehimsizleşýär. Hatda käte daşada döňýär. Ýöne bu durmuşda daşa dönen ýürek bilen

ýaşamak mümkin däl. Daşa dönen ýürek, şeýle ýürekleriň ýeke dældigine garamazdan, ýeke ýürekdir, ýalňyzdyr. Ýalňyzlyk bolsa, Akmyradyň Ipatowynyň başyndan inişi ýaly, her kimiň başyndan inip biler. Şonda ony daş ýürek bilen, töwerekdäki hapaçylyklara uýgunlaşan hem şol hapaçylyklaryň ýörelgesi bilen ýaşan ýürek bilen çekmek mümkin däl.

Elbetde, meniň gürrüňlerim Akmyrat Şiriň döredijiligi bilen tanyş bolmadyk adamlar üçin o diýen düşnükli däl. Şonuň ýaly-da, türkmen edebiýatynyň şu günki ýagdaýy bilen tanyş bolmadyk adamlar hem bu gürrüňe gereginçe ähmiýet bermezler. Ýöne başga bir hakykatam bar, edebiýat käte bütin bir halkyň ruhuny, islegini, hatda gelejegini hem kesgitleýär.

Sergeý Ýeseniniň inçe lirizme ýugrulan goşgulary rus halkynyň kalp aýdymydy. Wladimir Wysockiniň aýdymlary bolsa şol aýdymyň belli bir derejedäki dowamy bolup ýaňlandy. Türkmenlerde bolsa, edebiýat işi, söz senedi ýowuz synaglara uçrady. Ýigriminji, otuzynjy ýyllardan başlanan demir gysaç edebiýaty ne eýläk, ne-de beýläk butnatdy. Ine, ýaňam täze bir eýýäm başlanypdy. Gurbannazar Ezizowyň, Halyl Kulýýewiň, Nury Halmämmedowyň döwri gelipdi. Ýöne bu döwür edebiýatymyz hem sungatymyz öz galmaly belentligine doly galyp bilmedi. Annasoltan Kekilowa ýaly zehin öçüp galdy.

Garaşsyzlygyň öň ýanlarynda, ondan soň dörän az salymlyk erkin döwürde bolsa, juda köp zatlar umyt döreden galkymlar göründi. Bapba Gökleriň sygyrlary, Akmyrat Şiriň kyssasy ýaňy okyjylara ýetip başlapdy. Türkmen edebiýatynda ideologiýa ugry, ýöntemlik yza süýşmelidi. Konýunktura, çemeçilik, döwrüň talap edýän polojitel gahrymanynyň obrazyny döretmek, liriki gahrymanyň gaýduwsyz obrazy we beýlekiler baradaky talaplar taşlanmalydy. Ýöntem dialoglarda gahrymanyň berk pozisiýasyny beýan eden bolmak ýaly, wakalaryň çuň social kökünü açmazdan akyl satmak ýaly ýarymçyklyklar ret edilmelidi...

Akmyrat Şiriň ýazyjy hökmündäki ruhy hut şu nogsanlyklara garşy döräýen ýalydy. Onuň gahrymanlarynyň dialogy çuňdy, pikir etdirýärdi. Hatda onuň gahrymanlarynyň tobasy, boýun almalary hem üýtgeşikdi, ýürege ýakyndy. Onuň gahrymany “YHLAS BILEN ÜSTI ÖRTÜLEN, GÖZE GÖRÜNMEÝÄN URUŞ BARÝAR” diýende örän we örän mamaldy. Adam şol urşa girip, ýeňilmejek bolup ýeňilýärdi. Şol urşuň adalatsyzlyklarynyň içinde adalatsyzlyga uýgunlaşýardy we öz kalbyndaky arassalyklary, hakyky ynsançylyk duýgularyny harap edýärdi hem-de durmuşyň adamlar tarapyndan döredilen kynçylyklarynyň önünde ýeke-ýalňyz galýardy.

Ýazyjynyň ruhy “betbagtlyga uçranlar nirä, haýsy ýana ýüz tutmaly? diýip soraýar. “Aňyrsyna ýetdirenler näme etmeli? Olara kim ýardam eder? Adamlaryň şahsy betbagtlygy bilen haýsy edara meşgullanýar?” “Adamlar öz durmuşlaryny özüleri dowzaha öwürýän ejizje mahluklarmy ýa-da olar bu ýagdaýdan bir netije çykarmaga ukyplymy? Müňlerçe we müňlerçe adamyň öz janyna kast etmegine kim günäker? Bir sebäpkär bolmalydyr ahyryn? Bu gülläp ösmeklig-ä däldir, heläkçilige, betbagtçylyga jogap ýokmy?”

Akmyrat Şiriň ýazyjy ruhy öz gahrymanynyň içki dünýäsi bilen birleşýär. Onda ne bir otrisetel, ýagny ýigrenji “gahryman”, ne-de polojitel, päk ýürekli gahryman bar, olaryň hemmesi onuň üçin deň hem ýalňyşýan adamlar. Ýöne ýalňyşlyk adamy gutulgysyz bir ýagdaýa salmaly дәl ahyryn. Ine, Tanýa etekde ýatan zibilhananyň üstünden barýar, üstüni gar basan zibiliň içinde ýemşik-ýumşuk bolan maşynyň kabinasy çalaryp görünýär. Ol şeýle bir ýenjilipdir welin, barmak basar ýalam abat ýeri galmandyr. Tatýananyň göwnüni şol maşyna meňzedip, ýazyjy öz ruhuny ýagdaýyny beýan edýär.

Çisňäp ýagys ýagýar, ýazyjynyň ruhy bolsa, gahrymany bilen entäp ýörşüne, piwo satylýan dükanjygyň üstünden

barýar. Adamlar hapaçylykda oturan ýerlerinden piwo içýärler, serhoş bolup yranjyraşýarlar. Tatýananyň hem piwo içesi gelyär, özüni unudasy gelyär, emma hapaçylyga, serhoşlaryň porsy ysyna çydaman yza döňýär. Eseriň pikir kulminaciýasy ýa-da düýp manysy hem şu ýerdemikä diýýärin. Adam hapaçylykdan, özüni harlamakdan yza dönmeli. Onuň üçin iň ýokary hakykat şundan ybarat.

“Öz töwereginden daş durmaly däl ekeni. Goldawýardamdan aýrylyşasyň gelme, öz topragyňdan – gögeren ýeriňden daş düşmeli däl ekeni. Ruhý iýmitinden kesilmejek bolsaň, hudaýyňdan daş düşmeli däl ekeni. Men ýokary hakykata barýandyryn öýdüpdim, emma özümi yok etmäge barýan ekenim...”

Bu gara jadygöý Ipatowyň tobasy, ýöne ýazyjy muny bütin bir jemgyýetiň nazary hökmünde öňe sürýär, onuň şeýle nazaryet hökmünde kabul edilmegini islöp ýanjaýar. Ýogsa, bir ýa iki adamyň ýalňyşany bilen we özüni ýeriň göbegi hasaplany bilen jemgyýete hiç bir howp abanmaýar, gep şeýle ýowuz keseliň her bir adama, her bir jemgyýete ýokuşmaga ukyplylygynda. Piwo dükanjygynyň hapaçylygynda oturyp piwo içýän adamlar şol hapaçylygy özleri döreden adamlar. Olar öz yzlaryny süpürjek däller, arassaçylyga gadyr goýjak däller. Şonuň üçinem olar hapanyň içinde oturmany hiç zatça görmeýärler. Ýöne durmuşdaky hapaçylyklar diňe piwohananyň içindäki ýa töweregindäki hapaçylyklar bilen çäklenmeýär. Ol seniň hapaçylyga kaýyllygyňa görä artyp hem harman ýasap gidip otýr.

Hapaçylygyň içinden geçip, ýene hapaçylyga gaýdyp gelmek hem bar. Oňa öwrenişýänlerem ýeterlik. Ýöne ýazyjynyň düýp-teýkary bilen hapaçylyga, ejizlige, nalajedeýinlige garşy ruhy beýle öwrenişmäni ret edýär. “Sen üýtgäpsiň, sen indi başga” diýip, Tatýana ýol ugrunda gabat gelen ýaş ýigit aýdýar. Tatýana bolsa oňa: “Gepem şonda” diýip jogap berýär.

Hawa, gepem şunda. Adam üýtgemeli, ol hapaçylyga, aldaw- hilelere, öz-özünüňi ahlaksyzlyga öwrenişdirmäge kaýyl bolmaly däl. Ol hapaçylykdan soňam ýene öňki päkligine, arassalygyna gaýdyp gelip biler. Birneme ýowuzlaşar, gatar, endamyny hem berkider, häsiýetini hem. Emma munuň asla zyýany ýokdur, gep asyl päkligiňe, zandy arassalygyňa, hakyky ynsan bolup ýaşamaga gaýdyp gelmekdedir. Sebäbi diýseň, gep seniň haýsydyr bir ylmy institutda ýa-da mekdep çagalarynyň gykylygynyň içinde işläniňde däl, gep adama mahsus arassa duýgularyňa wepalylykda. Ata-babalaryň päkligine wepalylykda.

Akmyradyň ýazyjy ruhy mende şeýle pikirleri oýarýar we mydama belent duýgulara, gowy, dürs adam bolup galjak bolmaga, adamkärçiligimi saklamaga itergi berýär.

Galkan BALKAN OGLY.

09.03.2013. Edebi makalalar